

ORTOGRAPIYA DI KANKANAËY

Ortograpiyang Kankanaëy

ORTOGRAPIYA DI KANKANAËY

Karapatang-sipi © 2016 ng Kagawaran ng Edukasyon Benguet

RESERBADO ANG LAHAT NG KARAPATAN. Walang bahagi ng librong ito ang maaaring sipiin o gamitin nang walang nakasulat na pahintulot mula sa may-akda at tagapaglathala.

The National Library of the Philippines CIP Data

Recommended entry:

Ortograpiya di kankanaey = Ortograpiyang kankanaey.
– Maynila : Komisyon sa Wikang Filipino, [2016],
c2016.
pages ; cm

ISBN 978-621-8064-03-4

Ilocano and Filipino text.

1. Kankanaey dialect – Orthography and spelling.
2. Kankanaey dialect – Grammar.

499.218813 PL5865 2016 P620160377

Inilathala ng

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

Gusaling Watson, 1610 Daang JP Laurel, San Miguel, Maynila

Tel. 02-733-7260 • 02-736-2525

Email: komfil@kwf.gov.ph

Website: www.kwf.gov.ph

Nilalaman

- 8** **PANGI-AM-AMMO**
Pambungad
- 10** **GRAFEMA**
Grafema
- 14** **PANANGGĒDGĒWA SIN KALI**
Pantig at Palapantigan
- 20** **ISPELING**
Pagbaybay na Pabigkas
- 28** **PANAGSISURAT SIN ISPELING**
Pagbaybay na Pasulat
- 34** **KAMBAL-PATINIG YA DIPTONGGO**
Kambal-Patinig at Diptonggo
- 38** **KAMBAL-KATINIG YA DIGRAPO ST, SH, KT**
Kambal-Katinig at Digrapong ST,
SH, KT

42

DIN PANAGSUKAT DI E/I YA O/U

Palitang E/I at O/U

46

USAR DI TULDIK

Gamit ng Tuldik

48

USAL NI GULIT

Gamit ng Gitling

54

**ANG MGA BUMUO NG ORTOGRAPIYANG
KAKANAËY**

ORTOGRAPIYA DI KANKANAËY

Ortograpiyang Kankanaëy

MENSAHE

Karangalan ng KWF ang repasuhin, iimprenta, at ilunsad ang mga ortograpiya ng tatlong wika sa Benguet— ang Ibalóy, Kankanaëy, at Kalangúya.

Ang kalakhan ng trabaho sa likod ng mga ortograpiyang ito ay sa mga kawani ng DepEd Division ng Benguet, ang mga supervisor, guro at mga katutubong tagapagsalita.

Mayaman sa wika at kultura ang Cordillera na kinabibilangan ng Benguet, Sana magsilbi ang mga ortograpiyang itong mga tulay upang lalo pang makapag-ambag ang mga kulturang ito sa lalong ikayayaman ng pambansang kalinangan at kultura.

Para sa mga kabataan, sana magsilbi ang mga ortograpiyang ito upang makasulat tayo ng mga panibagong ba-diw, sanaysay, tula, dula, nobela, at epiko.

Komisyoner Jimmy B. Fong

Kinatawan para sa mga Wika
sa Kahilagaang Pamayanang Kultural

PANGI-AM-AMMO

Kankanaëy di ësa ay kalin di Benguet ay maus- usar sin K-12 Curriculum manrugi si Kindergarten ëngganas Grade III.

Dadin mimistra et man-ëësët da ay man-amag si mausar sin pangitdo da ay naisurat si Kankanaëy tan ësa na ay asignatura.

Din Kankanaëy Ortograpiya et ipaila na dadin pangunudan no kas-ano ay mansurat no usaren din ay kalkali. Naibasara dana sin Ortograpiyan di Filipino ya dadin pangunudan ay nantutulagan ya nan- ës-ësaan di grupo ay nangamag, nangikonsultaan ya nangibiripayan maipanggëp si ispeling.

Ipailan dinnay pangunudan din istandard ay grafema uno dadin simbolo ya din kausaran dana si panangikali. Danaëy di manbalin ay maunudan ta nalaka ay maitdo, maawatan ya mausar din kalkali ay Kankanaëy. Makatulong na abë sin panangicontextualize, panangitranslate, ya panangisurat ay mangipagaybeng uno mangipabaknang sin panitikan di Kankanaëy.

Bakën perpekto dinnay naamag ay pangunudan ngëm sin istandard di panang-ispeling, sinaëy di makatulong sin usto ay panangisurat ya panangikali sin Kankanaëy.

PAMBUNGAD

Kankanaëy ang isa sa mga pangunahing wika ng Benguet na ginagamit sa pagpapatupad ng K-12 Curriculum mula Kindergarten hanggang ikatlong baitang.

Ang mga guro ay lubos na nakatuon sa paggawa ng mga kagamitang panturo na nakasulat sa Kankanaëy upang ituro ang katutubong wika bilang isang asignatura.

Ang gabay sa Orthograpiyang Kankanaëy ay binubuo ng mga tuntunin kung paano sumulat gamit ang wikang Kankanaëy. Hinango ang mga tuntunin sa Ortograpiyang Pambansa at sa mga napagkasunduang mga tuntunin, bunga ng mga naganap na forum , konsultasyon , at pagbibiripa , hinggil sa mga kontrobersyal na usapin sa ispelang.

Sa gabay na ito, ninanais palaganapin ang istardandisadong grafema o pasulat na mga simbolo at mga tuntunin sa paggamit at pagbigkas ng mga simbolong ito. Ang mga ito ay magsisilbing gabay para madaling ituro, maintindihan at gamitin ang nasabing wika. Makatutulong din ito sa mga tagasaling-wika, tagasulat at mga kompositor sa paglinang ng mga panitikang Kankanaëy.

Hindi perpekto ang gabay na ito ngunit bawat pagkilos tungo sa istardandisadong ispelang ay isang pagsisikap na makatulong tungo sa higit na mabisang pag-agapay sa pagsulat at pagbigkas ng wikang Kankanaëy.

1 | GRAFEMA

Din kusto ay usar di **ortograpiya** et mangipaila sin **grafema** mo maikali. Din grapima sin kalin di Kankanaëy ët wada di letra ya maga/iwëd di letra na.

1.1. Letra. Din **letra** yan say basaran di unin di kali, wada di katinig ya patinig na. **Alpabeto** din ngadan di man-iinunod ay letra.

Din alpabeton di Kankanaëy yan wada di duwanpo ya wao (28) ay letra ay naiunod sin balikas di Ingles malaksid din “Ññ” ay napo sin letran di Español ay “enye.”

Aa <i>ey</i>	Bb <i>bi</i>	Cc <i>si</i>	Dd <i>di</i>	Ee <i>i</i>	Ff <i>ef</i>	Gg <i>dyi</i>
Hh <i>eyts</i>	Ii <i>ay</i>	Jj <i>dyey</i>	Kk <i>key</i>	Ll <i>el</i>	Mm <i>em</i>	Nn <i>en</i>
Ññ <i>enye</i>	Ngng <i>endyi</i>	Oo <i>o</i>	Pp <i>pi</i>	Qq <i>kyu</i>	Rr <i>ar</i>	Ss <i>es</i>
Tt <i>ti</i>	Uu <i>yu</i>	Vv <i>vi</i>	Ww <i>dobolyu</i>	Xx <i>eks</i>	Yy <i>way</i>	Zz <i>zi</i>

Sin duwanpo ya wao (28) ay letra sin alpabeto 23 di katinig. Dana da din **katinig**: Bb, Cc, Dd, Ff, Gg, Hh, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Ññ, Ngng, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz. Din lima (5) ay **patinig** yan Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

1 | GRAFEMA

Pangunahing tungkulin ng **ortograpiya** ang paglalapat ng **grafema** sa pagpapahayag na pasalita at bigkas. Ang mga grafema sa Kankanaëy ay binubuo ng mga titik at mga di-titik.

1.1. Titik. Ang **titik** o **letra** ay sagisag ng isang tunog sa pagsasalita. Binubuo ito ng mga katinig at patinig. Ang serye ng mga titik o letra ay tinatawag na **alpabeto**.

Ang alpabetong Kankanaëy ay binubuo ng 28 na letra. Ang tawag sa mga letra ng alpabetong Kankanaëy ay ayon sa bigkas-Ingles maliban sa Ññ (enye) na tawag Español.

Aa <i>ey</i>	Bb <i>bi</i>	Cc <i>si</i>	Dd <i>di</i>	Ee <i>i</i>	Ff <i>ef</i>	Gg <i>dya</i>
Hh <i>eyts</i>	Ii <i>ay</i>	Jj <i>dyey</i>	Kk <i>key</i>	Ll <i>el</i>	Mm <i>em</i>	Nn <i>en</i>
Ññ <i>enye</i>	Ngng <i>endya</i>	Oo <i>o</i>	Pp <i>pi</i>	Qq <i>kyu</i>	Rr <i>ar</i>	Ss <i>es</i>
Tt <i>ti</i>	Uu <i>yu</i>	Vv <i>vi</i>	Ww <i>dobolyu</i>	Xx <i>eks</i>	Yy <i>way</i>	Zz <i>zi</i>

Sa dalawampu't walong (28) letra, 23 ang katinig. Ang sumusunod ay mga **katinig**: Bb, Cc, Dd, Ff, Gg, Hh, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Ññ, Ngng, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Vv, Ww, Xx, Yy at Zz. Lima (5) ang **patinig**: Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

1.2. Bakën Letra. Din tuldik patuldok (¨) ya udom ay markaët bakën letra. Ipailan din tuldik patuldok (¨) din unin di *schwa* ay “ëh” mo din letra e ët mapay-an si tuldik patuldok (¨), kaman nina: ë. Ngem mo adi mapay-an si tuldik patuldok ët umaanëng ay “e” di basa na.

Din marka ët mausar ay mangipaila sin pangibkas si kali (salita), sin tupog di kali (parirala), ya tupog di kali ay waday ulog na (pangungusap). Din marka ët siya dadin kul-it sin baba (,) tuldëk (.), markan di saludsod (?), markan di pigsa (!), kul-it tuldëk (;), tutuldëk, (:), kul-it sin ngato (‘), ya gulit (-).

1.2. Di- Titik. Ang di-titik ay binubuo ng mga tuldik at mga bantas. Ang *dieresis* (¨) ay tuldik na patuldok na kumatawan sa tunog na schwa. Naipapakita ito kapag ang titik e ay nalagyan ng tuldik na patuldok (¨) gaya ng ë. Kapag hindi nilagyan ng tuldik patuldok, mananatili ang tunog na “e.”

Ang bantas ay kumakatawan sa mga patlang at himig ng mga salita sa pagitan ng mga titik at pantig, sa pagitan ng mga salita at parirala, at sa pagitan ng mga pangungusap. Mga karaniwang bantas ang kuwit (,), tuldok (.), tandang pananong (?), tandang padamdang (!), tuldok-kuwit (;), tutuldok (:), kudlit (‘), at gitling (-).

2 | PANANGGĒDGĒDWA SIN KALI

2.1. Gĕdwan di Kali si Kankanaĕy. Din gĕdwan din kali sin Kankanaĕy yan mabalin ay ĕsa ay patinig, ĕsa ay katinig ya ĕsa ay patinig, uno ad-ado ay katinig ya patinig. Din letra ay “K” di mangipaila sin katinig yan din letra “P” abĕ sin patinig.

Naamagana	Kaman dana
P	ĕ•mey
KP	ka, ya
PK	ĕt
KPK	kod
KKP	pla•no, pru•tas
KKPK	tray•si•kel, plan•tsa

2.2. Pananggĕdwa si Kali. Danaĕy di unudĕn mo pangĕdwegĕdwa si kalkalin di kankanaĕy:

Umun-una, no wada di mansasaruno ay patinig sin rugian, gawa uno maudi sin ay kali, dadin patinig yan magĕdgĕdwa di basa na. Kaman dana: **i•ĕy** (iĕy), **na•la•ing** (nalaing), **na•a•kĕw** (naakĕw), **bo•o** (boo).

2 | PANTIG AT PALAPANTIGAN

2.1. Kayarian ng Pantig. Ang pantig sa wikang Kankanaëy ay maaaring binubuo ng isang patinig, isang katinig at isang patinig o dalawa o mahigit pang katinig o patinig. Sumusunod ang mga kayarian ng pantig sa pasulat na simbolo at kinakatawan ng “K” ang katinig at ng “P” ang patinig.

Kayarian	Halimbawa
P	ë•mey
KP	ka, ya
PK	ët
KPK	kod
KKP	pla•no, pru•tas
KKPK	tray•si•kel, plan•tsa

2.2. Pagpapantig ng mga Salita. Ang mga sumusunod ay mga tuntunin sa pagpapantig ng mga salitang Kankanaëy:

Una, kapag may magkasunod na dalawa o mahigit pang patinig sa una, gitna at dulo, ang patinig ay inihihwalay na pantig. Halimbawa: **i•ëy** (iëy), **na•la•ing** (nalaing), **na•a•këw** (naakëw), **bo•o** (boo). Samantala, sa salitang may magkasunod na patinig na kung saan

Ngëm no nansaruno di duwa ay patinig sin kali, din umuna ay patinig maitapi sin umununa ay gëdwa, din sumaruno ay patinig maitapi sin un-unudëna ay gëdwa. Kaman dana: **da•na•ëy** (danaëy), **bë•sa•ang** (bësaang).

Maikaduwa, no wada di duwa ay mansaruno ay katinig sin gawan di kali, din nangununa ay katinig yan maitapi sin naisarunuana ay gëdwan di kali. Ngëm din sumaruno ay katinig yan maituop sin un-unudëna ay gëdwan di kali. Kaman dana: **di•nut•du•tan** (dinutdutan), **nan•la•ko** (nanlako), **nak•gang** (nakang), **nas•kë** (naske), **nas-ët** (nas-ët).

Maikatulo, mo wada di naipit ay ëngëg/uni ay irerepresentar di gulit (-) sin kali, maibilang na ay ësa ay gëdwan di kali. Isunga, maisian di ëngëg/uni na sin udom ay letra. Kaman dana: **i•kus•kus•ong** (ikuskusong), **is•ëk** (is-ëk), **man•ay•a•yam** (man-ay-ay-ayam).

2.3. Nadoble ay Gëdwan Di Kali.

2.3.1. Mo di kali yan manrugi si patinig, din umununa ay patinig yan say madoble. Kaman din **i•i•lam** (iilam), **a•a•nu•sam** (aanusam). Unod na metlaeng uray wada di pantapi din kali: **man•u•u•ga** (man-uuga), **pan•i•i•la•an** (pan-iilaan).

ang unang patinig ay sinusundan ng katinig at ang pangalawang patinig ang kasunod ay katinig, ang unang patinig ay kasama sa unang pantig habang ang pangalawang patinig ay kasama sa kasunod na pantig. Halimbawa: **da•na•ëy** (danaëy), **bë•sa•ang** (bësaang).

Ikalawa, kapag may magkasunod na katinig sa gitna ng isang salita, ang unang katinig ay isinasama sa unang pantig at ang ikalawang katinig ay isinasama sa kasunod na pantig. Halimbawa: **di•nut•du•tan** (dinutdutan), **nan•la•ko** (nanlako), **nak•gang** (nakgang), **nas•kë** (naske), **nas•ët** (nas-ët).

Ikatlo, kapag may impit na tunog nasini-simbolo ng gitling (-)sa loob ng isang salita, kung saan huminto ang impit, ihinihiwalay ito sa tunog ng ibang letra. Halimbawa: **i•kus•kus•ong** (ikuskus-ong), **is•ëk** (is-ëk), **man•ay•a•yam** (man-ay-ay-ayam).

2.3. Pantig na Inuulit.

2.3.1. Kapag ang salita ay nagsisimula sa patinig, ang unang patinig lamang ang inuulit. Halimbawa: **i•i•lam** (iilam), **a•a•nu•sam** (aanusam). Nagaganap din ito kahit may panlapi ang salita. Halimbawa: **man•u•u•ga** (man-uuga), **pan•i•i•la•an** (pan-iilaan).

2.3.2. Mo manrugi si KP din kali, din umun-una ay gedwan di kali ënggay di madoble. Kaman dana: **bë•bë•sa•an** (bëbësaan), **sa•sa•bong** (sasabong), **re•re•pol•yo** (rerepolyo) **ma•ma•nok** (mamanok) **ba•ba•do** (babado).

2.3.3. No wada sin kali di KKP, din imun-una ay katinig ya patinig di madoble. Kaman dana: **pa•pla•nu•ëm** (paplanuëm), **i•do•dro•wing** (idodrowing), **i•pi•pri•to** (ipiprito), **i•pa•plan•tsa** (ipaplantsa), **i•pi•pri•no** (ipiprino).

Unod na met laeng sin nabulod ay kali. Kaman dana: **i•te•trace** (ite-trace). Ngem din panagdoblen di KKP yan maibaga ay varyant. Kaman dana: **pla•pla•nu•ëm**, **i•tre•trace**.

2.3.2. Kapag nagsisimula sa kayariang KP ang salita, ang unang pantig lamang ang inuulit. Halimbawa: **bë•bë•sa•an** (bëbësaan), **sa•sa•bong** (sasabong), **re•re•pol•yo** (rerepolyo) **ma•ma•nok** (mamanok) **ba•ba•do** (babado).

2.3.3. Kapag ang salita ay may KKP (kambal-katinig o kumpol-katinig), ang unang katinig at patinig lamang ang inuulit. Halimbawa: **pa•pla•nu•ëm** (paplanuëm), **i•do•dro•wing** (idodrowing), **i•pi•pri•to** (ipiprito), **i•pa•plan•tsa** (ipaplantsa), **i•pi•pri•no** (ipiprino).

Nangyayari ito kahit sa kaso ng mga hiram na salita na hindi napapalitan ang baybay. Halimbawa: **i•te•trace** (ite-trace). Gayunpaman, maaring ituring na variant ang pag-uulit ng dalawang katinig at patinig gaya sa **pla•pla•nu•ëm**, **i•tre•trace**.

3 | ISPELING

S ag-ëësa ay ikali si naurnos ay man-iinunudan di letra ay naamagan di ësay kali, gëdwan di kali, naipaaptik ay kali, akronim, inisyals, simbolong pang-agham, ya udom.

3.1. .Gëdwan Di Kali

Panang-isurat	Panang-ikali
ba	/bi-ey/
to	/ti-o/
ul	/yu-el/
man	/em-ey-en/
si	/es-i/

3.2. Kali

Panang-isurat	Panang-ikali
danum	/di-ey-en-yu-em/
mangan	/em-ey-en-dyi-ey-en/
ilaën	/ay-el-ey-patuldok-en/
Lunes	/kapital el-yu-en-i-es/

3 | PAGBAYBAY NA PABIGKAS

sa-isang binibigkas sa maayos na pagkakasunod-sunod ang mga letrang bumubuo sa isang salita, pantig, daglat, akronim, inisyals, simbolong pang-agram atbp.

3.1. Pantig

Pasulat	Pabigkas
ba	/bi-ey/
to	/ti-o/
ul	/yu-el/
man	/em-ey-en/
si	/es-i/

3.2. Salita

Pasulat	Pabigkas
danum	/di-ey-en-yu-em/
mangan	/em-ey-en-dyi-ey-en/
ilaën	/ay-el-ey-patuldok-en/
Lunes	/kapital el-yu-en-i-es/

3.3. Akronim

Panang-isurat	Panang-ikali
BENECO (Benguet Electric Cooperative)	/ kapital bi-kapital i-kapital en-kapital i-kapital si-kapital o/
CAR (Cordillera Administrative Region)	/ kapital si-kapital ey-kapital ar/
DOLE (Department of Labor and Employment)	/ kapital di-kapital o-kapital el-kapital i/
LGU (Local Government Unit)	/ kapital el-kapital dyi-kapital yu/
WHO (World Health Organization)	/ kapital dobolyu-kapital eyts-kapital o/

3.4. Panangipaaptik

Panang-isurat	Panang-ikali
Dr. (doktor)	/ kapital di-ar tuldok/
Atty. (attorney)	/ kapital ey-ti-ti-way tuldok/
Mr. (mister)	/ kapital em-ar tuldok/
Gov. (governor)	/ kapital dyi-o-vi tuldok/
Col. (colonel)	/ kapital si-o-el tuldok/

3.3. Akronim

Pasulat	Pabigkas
BENECO (Benguet Electric Cooperative)	/ kapital bi-kapital i-kapital en-kapital i-kapital si-kapital o/
CAR (Cordillera Administrative Region)	/ kapital si-kapital ey-kapital ar/
DOLE (Department of Labor and Employment)	/ kapital di-kapital o-kapital el-kapital i/
LGU (Local Government Unit)	/ kapital el-kapital dyi-kapital yu/
WHO (World Health Organization)	/ kapital dobolyu-kapital eyts-kapital o/

3.4. Daglat

Pasulat	Pabigkas
Dr. (doktor)	/ kapital di-ar tuldok/
Atty. (attorney)	/ kapital ey-ti-ti-way tuldok/
Mr. (mister)	/ kapital em-ar tuldok/
Gov. (governor)	/ kapital dyi-o-vi tuldok/
Col. (colonel)	/ kapital si-o-el tuldok/

3.5. Inisyals

3.5.1. Din lipugaw uno Us-usar

Panang-isurat	Panang-ikali
NGL (Nancy Gundayao Lumbas)	/kapital en-kapital dyi-kapital el/
JPR (Jose Protacio Rizal)	/kapital dyey-kapital pi-kapital ar/
pc (personal computer)	/pi-si/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Dadin Institusyon/ Organisasyon/Lugar

Panang-isurat	Panang-ikali
GSP (Girl Scouts of the Philippines)	/kapital dyi-kapital es-kapital pi/
BSU (Benguet State University)	/kapital bi-kapital es-kapital yu/
SLU (Saint Louis University)	/kapital es-kapital el-kapital yu/
UP (University of the Philippines)	/kapital yu-kapital pi/
NGO (Non-government Organization)	/kapital en-kapital dyi-kapital o/

3.5. Inisyals

3.5.1. Mga Bagay, Lugar, at Tao

Pasulat	Pabigkas
NGL (Nancy Gundayao Lumbas)	/kapital en-kapital dyi-kapital el/
JPR (Jose Protacio Rizal)	/kapital dyey-kapital pi-kapital ar/
pc (personal computer)	/pi-si/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Institusyon/Unyon

Pasulat	Pabigkas
GSP (Girl Scouts of the Philippines)	/kapital dyi-kapital es-kapital pi/
BSU (Benguet State University)	/kapital bi-kapital es-kapital yu/
SLU (Saint Louis University)	/kapital es-kapital el-kapital yu/
UP (University of the Philippines)	/kapital yu-kapital pi/
NGO (Non-government Organization)	/kapital en-kapital dyi-kapital o/

3.5.3. Simbolon di Pang-agram

Panang-isurat	Panang-ikali
Zn (Zinc)	/kapital zi-en/
Au (gold)	/kapital ey-yu/
km (kilometro)	/key-em/
kW(kilowatt)	/key-kapital dobolyu/
kg (kilogramo)	/key-dyi/

3.5.3. Simbolo sa Agham at Matematika

Pasulat	Pabigkas
Zn (Zinc)	/kapital zi-en/
Au (ginto)	/kapital ey-yu/
km (kilometro)	/key-em/
kW(kilowatt)	/key-kapital dobolyu/
kg (kilogramo)	/key-dyi/

4 | PANANGISURAT SIN ISPELING

Maiunod sin panang-ispeling sin Filipino “kung ano ang bigkas, siyang sulat”. No into di iyat na ay maikali, siya di iyat na ay maisurat.

4.1. Din Usar di Wao (8) ay Nabulod ay Letra. Din wao (8) ay nabulod ay letra ët mausar sin: Umuna, ngadngadan ay kaman dana: **Alexander, Zaparita, Cayapas, Cotcot, Jason, Cariño, Quinisan, De Vera, ya Felix.** Maikaduwa, da din kalkali ay mausar si siyentipiko ya teknikal, kaman dana: **carbon dioxide, x-ray, ya zygote.** Maikatulo, din kalkali ay narigat ay maispeling, kaman dana: **broccoli, cauliflower, pizza, jaywalking.**

4.2. Nabulod ay Baro ay Kalkali. Maus-usar din wao ay letra ay naitapi sin nabulod ay kalkali sin Español, Ingles ya kalin di udom ay ili. Ngëm adi masapol ay maitauli din dati ay ispeling da tan enggay siya di naus-usar ay naiunod sin iyat ay mangisurat si Filipino. Kaman dana:

porma bakën *forma*
pinya bakën *piña*
tseke bakën *cheque*
sapatos bakën *zapatos*
banyo bakën *baño*

4 | PAGBAYBAY NA PASULAT

Sa pangkalahatan, natutupad pa rin ang payak na tuntuning “kung ano ang bigkas, siyang sulat”.

4.1. Gamit ng walong (8) Hiram na Letra. Ang walong (8) hiram na letra ay ginagamit sa sumusunod: Una, Pangngalang pantangi na hiniram sa mga salitang banyaga, Halimbawa: **Alexander, Zaparita, Cayapas, Cotcot, Jason, Cariño, Quinisan, De Vera,** at **Felix.** Ikalawa, salitang siyentipiko at teknikal. Halimbawa: **carbon dioxide, x-ray,** at **zygote.** Ikatlo, mga salitang mahirap ireispel, halimbawa: **broccoli, cauliflower, pizza, jaywalking.**

4.2. Bagong Hiram na Salita. Ginagamit ang walong dagdag na titik sa mga bagong hiram na salita mulang Español, Ingles, at ibang wikang banyaga. Hindi kinakailangang ibalik sa orihinal na anyo ang mga hiram na salitang lumaganap na sa baybay ng mga ito alinsunod sa abakada. Halimbawa:

porma hindi *forma*
pinya hindi *piña*
tseke hindi *cheque*
sapatos bakën *zapatos*
banyo hindi *baño*

4.3. Kalin di Español. Wada dadin kalin di Español ay naikali si Filipino. Danay ët nakalista sin *Dictionario Tagalog-Hispano* (1914) en Pedro Serrano-Laktaw asi itapin en Jose Villa Panganiban sin *Diksiyunaryo Pilipino-Ingles* (1972). Kaman dana:

bakasyon (*vacacion*)

kandila (*candela*)

litson (*lechon*)

sibuyas (*cebollas*)

kumusta (*como esta*)

4.4. Din Umaanëng/ Kumakaman ay Ispeling di Nabulod ay Kalkali. Maibiliang ay nabulod ay kalkali din maga sin duwa ay diksiyonaryo ay naisurat sin 4.2. Kaman dana: **folder, van, visa, carrot, zigzag, elf, jam, tram, zip.**

4.5. Din Eksperimento si Ingles. Mabalín di panangbaliw sin ispelíng di Ingles ay mausar sin kalkalin di ili am-amëd din nabayag ay naus-usar. Kaman dana:

sambag (*handbag*)

kolor (*color*)

boksing (*boxing*)

sadkit/sadkik (*hot cake*)

4.3. Lumang Salitang Español. Nakatanghal sa inilistang mga lumang hiram na salita mulang Español ang naganap sa pagsasaabakada ng mga tunog na banyaga gayundin ang pagbaluktot sa anyo ng mga orihinal na salita na nakalista sa *Dictionary Tagalog-Hispano* (1914) ni Pedro Serrano-Laktaw hanggang sa mga entri sa *Diksiyunaryo Pilipino-Ingles* (1972) ni Jose Villa Panganiban.

Halimbawa:

bakasyon (*vacacion*)

kandila (*candela*)

litson (*lechon*)

sibuyas (*cebollas*)

kumusta (*como esta*)

4.4. Di Binabagong Bagong Hiram. Maituturing na bagong hiram ang mga salita na hindi pa matatagpuan sa dalawang binanggit na diksyonaryo sa 4.2. Halimbawa: **folder, van, visa, carrot, zigzag, elf, jam, tram, zip**

4.5. Eksperimento sa Ingles. Sa pangkalahatan, ipinahihintulot at ginaganyak ang higit pang eksperimento o reispeling o pagsasa-Kankanaëy ng ispeling ng mga bagong hiram sa Ingles at ibang wikang banyaga. Halimbawa:

sambag (*handbag*)

kolor (*color*)

boksing (*boxing*)

sadkit/sadkik (*hot cake*)

4.6. Pangun-unaen di Español asi Ingles. Adi koma pëtëg ay maabuso din usar di Ingles mo mabalin, mausar atya sin kais-ison di kali ay wada sin Español tan ad-ado di man-iiso ay kalin di Filipino sin Español. Sina’y abë di nanbisaran di Kankanaëy ay nangiiso sin Filipino. Kaman dana:

**bagahë
birtud
isla
imahen
sabon**

4.7. Din Eksperimento si Español. Din pangtapi sin udin di kali sin Español et -ismo, -iko ya -ista. Sina’y din kananda ay neolohismo ay maus-usar sin Kankanaey. Kaman dana:

**kritisismo
siyentista
siyentipiko
sikolohista
piyanista**

4.6. Español Muna, Bago Ingles. Dahil sa mga naturang problema, iminumungkahi ang pagtitimpi sa lubhang pagsandig sa Ingles. Sa halip, maaaring unang piliin ang singkahulugang salita mulang Español, lalo't may nahahawig na anyo, dahil higit na umaalinsunod ang wikang Español sa bigkas at baybay na Filipino kaysa Ingles. Kung kaya't ito na rin ang naging batayan ng Wikang Kankanaëy. Halimbawa:

bagahé
birtud
isla
imahen
sabon

4.7. Eksperimento sa Español. Ito ang sinasadyang eksperimento o neolohismo sa pagbuo ng salitang pa-Español. Nagaganap ito malimit ngayon sapaglalagay ng hulaping pangkatawan, na gaya ng -ismo, -iko at -ista. Halimbawa:

kritisismo
siyentista
siyentipiko
sikolohista
piyanista

5 | KAMBAL-PATINIG YA DIPTONGGO

5.1. Wada di kali sin Kankanaëy ay way IYA, ĒWA, ĒYA ay UWA ay maila sin kaman dana:

5.1.1. Mo un-unudën din kambal patinig din katinig sin nangun-una ay gëdwan di kali. Kaman dana:

**tuwalya
kuwang
buwang
nuwang
biyag
biyahe
kiyap
lëyang/liyang
Diyos**

5.1.2. Mo man-inunod di kambal patinig ya ësa uno ad-ado ay kambal katinig sin kali.

Kaman dana:

**impiyerno
puldiya
sustansiya
alkansiya
galansiya**

5 | KAMBAL-PATINIG AT DIPTONGGO

5.1. Sa pangkalahatan, ang wikang Kankanaëy ay sumusunod sa IYA, EWA, EYA at UWA na tuntunin na makikita sa ilang pagkakataon:

5.1.1. Kapag ang kambal patinig ay sumusunod sa katinig sa unang pantig ng salita. Halimbawa:

**tuwalya
kuwang
buwang
nuwang
biyag
biyahe
kiyap
lëyang/liyang
Diyos**

5.1.2. Kapag ang kambal- patinig ay sumusunod sa dalawa o mahigit pang kambal-katinig sa loob ng salita. Halimbawa:

**impiyerno
puldiya
sustansiya
alkansiya
galansiya**

5.1.3. Mo din kambal patinig ët siya din maudi ay gëdwan di kali. Kaman dana:

natit-iyä
dëya
sustansiya
konsensiya
pasensiya

5.2. Kambal-patinig ay AW. Din Kalkali ay Wada di diptonggo sin inmu-una, Naigawa, ya Naudi ay /aw/ ët AW mët laëng di ispelng na bakën AO mal-aksid sin bukod ay ngadan ay kaman din Taba-ao ya Bangao. Kaman dana:

nalitaw
bëgaw
këdaw
bigaw
bulaw

5.1.3. Kapag ang kambal-patinig ang huling pantig ng salita. Halimbawa:

natit-iyá
dëya
sustansiya
konsensiya
pasensiya

5.2. Kambal-patinig na AW. Mga salitang may inisyal, midyal at pinal na diptonggo na /aw/ ay binabaybay ng AW at hindi AO maliban sa pangngalang pantangi tulad ng Taba-ao at Bangao. Halimbawa:

nalitaw
bëgaw
këdaw
bigaw
bulaw

6 | KAMBAL KATINIG YA DIGRAPO ST, SH, KT

Din **kambal-katinig** uno **digrapo** ët duwa ay mansaruno ay katinig ngëm ës-ësa di panangikali sin phonetic value na.

6.1. Digrapo ST. Din nabulod ay kali ay wada di kambal katinig na ët siya mët laëng di ispeling na. Kaman dana: **test, kontest.**

6.2. Maga di KT. Din ëngëg/uni di “T” sin kambal katinig ay KT (CT) ët adi mausar sin Kankanaëy tan maga di kaikaliana. Kaman dana:

adik (*addict*)
korek (*correct*)
sabjek (*subject*)
abstrak (*abstract*)
konek (*connect*)

6.3. CH ya SH Digrapo. Din CH ya SH ay digrapo ët ës-ësa din kaiëngëgan / uni na ay maila sin gëdwan di kali. Din CH sin Ingles mo mabulod uno maispeling sin Kankanaëy ët masukatan si TS. Din digrapo ay SH ët umaanëng / kumakaman di ispeling sin nabulod uno adi nabulod ay kali. Kaman dana:

6 | KAMBAL-KATINIG AT DIGRAPONG ST, SH, KT

Maituturing na **kambal-katinig** o **digrapo** ang dalawang magkadikit na katinig na pinatutunog sa loob ng isang pantig. Nasa dulo ng mga salita ang mga inihanay na kambal-katinig.

6.1. Pasok ang ST. Sa Kankanaëy, ang baybay ng hiniram na mga salita na may kambal-katinig ay babaybayin sa dating anyo. Halimbawa: **test, kontest.**

6.2 Walang KT. Gayumpaman, hindi tinatanggap ang KT (CT) sa Kankanaëy dahil hindi diumano pinatutunog ang T sa tabi ng K sa loob ng isang pantig. Halimbawa:

adik (*addict*)

korek (*correct*)

sabjek (*subject*)

abstrak (*abstract*)

konek (*connect*)

6.3. Digrapong CH at SH. Ang digrapong CH at SH ay mga kambal-katinig na binibigkas nang may isang tunog sa isang pantig. Ang CH sa Ingles kapag hiniram o babaybayin sa Kankanaëy, pinapalitan ito ng TS. Ang digrapong SH ay di magbabago. Halimbawa:

litsugas (*lechugas*)
titser (*teacher*)
tsanel (*channel*)
tsismis (*chismes*)
letson (*lechon*)
tsesa (*chesa*)

6.4. Kambal-katinig. Wada di kambal katinig sin Kankanaëy am-amëd din nabulod ay kalkali. Kaman dana:

plato
plano
prito
planggana
entrada
preno
printa

litsugas (*lechugas*)
titser (*teacher*)
tsanel (*channel*)
tsismis (*chismes*)
letson (*lechon*)
tsesa (*chesa*)

6.4. Kambal-katinig. Ang mga kambal-katinig ay makikita rin sa Kankanaëy lalong- lalo sa mga hiram na salita. Halimbawa:

plato
plano
prito
planggana
entrada
preno
printa

7 | DIN PANAGSUKAT DI E/I YA O/U

7.1. Din Sinyal sin Ingles. Din manrugi ay kali si ssin Inglesët tapiian si i sin rugiana mo mausar sin Kankanaëy kaman sin Filipino. Kaman dana:

istayl (*style*)
iskolar (*scholar*)
ispesyal (*special*)
ismol (*small*)
istandard (*standard*)

7.2. Din O ya U, no din O ya U ët mausar si maminduwa uno nasursurok pay, kanayon ay O di mausar sin maudi ay gëdwan di kali. Kaman dana:

bukbok
tuktok
usto
lukbo
lukto

7.3. Epekton di Panangtapi sin Udin di Kali. Manbalin si U din O mo wada sin udin di ramot di kali uno udi ay gëdwan di kali ya masilpuan si panangtapi. Kaman dana:

7 | PALITANG E/O AT O/U

7.1. Senyas sa Ingles. Sa E/I, ang mga salitang Kankanaëy ay kadalasang sumusunod sa senyas ng Ingles kung saan ang mga salita ay karaniwang nagsisimula sa i. Halimbawa:

istayl (*style*)
iskolar (*scholar*)
ispesyal (*special*)
ismol (*small*)
istandard (*standard*)

7.2. Bilang pangkalahatang tuntunin, kung ang O at U ay ginamit ng dalawang beses o mahigit pa sa isang salita, O ang gagamitin sa huling pantig ng salita. Halimbawa:

bukbok
tuktok
usto
lukbo
lukto

7.3. Epekto ng Hulapi. Ang O ay nagiging U kapag nasa dulo ng salita at sinusundan ng hulapi. Halimbawa:

uto—utuën
itdo—itduan
puto—putuan
pat-o—pat-uan
tukdo—tukduan

7.4. Pig-an ay adi masukatan din E/I/ ya O/U.

7.4.1. Din I ya O ët adi masukatan no nadoble din poon di kali. Kaman dana:

kapiso-piso
katukdo-tukdo
kakali-kali
kauto-uto
katugi-tugi

7.4.2. Adi suksukatan dinispeling di kali ay nadoble di O na no matapian si panangtapi si udi. Kaman dana:

liboo—nalibooan
poo—napooan
poto—napotoan
boot—nabootan
book—nabookan

uto—utuën
itdo—itduan
puto—putuan
pat-o—pat-uan
tukdo—tukduan

7.4. Kailan di Nagpapalit ang E/I at O/U.

7.4.1. Ang I at O ay hindi magpapalit kung ang salitang-ugat ay naulit. Halimbawa:

kapiso-piso
katukdo-tukdo
kakali-kali
kauto-uto
katugi-tugi

7.4.2. Huwag baguhin ang dobleng O kahit sinusundan ng hulapi. Halimbawa:

liboo—nalibooan
poo—napooan
poto—napotoan
boot—nabootan
book—nabookan

8 | USAR DI TULDIK

8.1. Es-esa di Ispeling na, Ad-ado di kaikaliana. Din tuldik na pahilis(´) èt say mangipaila si panninatkenan di iyat ay mangibaga tan man-iso di ispelung da ngëm natkën di laydëna ay kaliën. Kaman dana:

bála

balá

bánig

baníg

gáyang

gayáng

útot

utót

pútot

putót

8.2. Tuldik patuldok (¨). Din tuldik patuldok (¨) èt mausar sin *schwa*. Kaman dana:

ëmëy

bëëy

is-ëk

mantëë

8 | GAMIT NG TULDIK

8.1. Isang Anyo, Iba-ibang Bigkas. Ang tuldik na pahilis(´) ay ginagamit sa salitang Kankanaëy upang bigyang diin ang bigkas ng mga salita at mabigyan ng pagkakaiba ang kahulugan ng mga salitang may parehong baybay ngunit magkaiba ang kahulugan. Halimbawa:

bála
balá

bánig
baníg

gáyang
gayáng

útot
utót

pútot
putót

8.2. Tuldik patuldok (¨). Ginagamit ito na sagisag ng schwa na tunog na karaniwang makikita sa mga salitang Kankanaëy. Halimbawa:

ëmëy
bëëy
is-ëk
mantëë

9 | USAR DI GULIT

Din gulit (-) ët ad-adu di kausarana. Naey da din mausarandi gulit sin Kankanaëy:

9.1. Sin Nadoble ay Kali. Mo din kaingad-anana ët wada di tulo uno nasursurok ay gedwan di kali na, dubliën din duwa ay nangun-una asi tapian si pangtapi sin umuna ay ka-. Usarën di gulit mo isurat. Kaman dana:

kabësa-bësaang
kaipu-ipugaw
karepu-repulyo
kaliga-ligao
kapidi-pidit

Mo wada di pangtapi sin umuna, ituop na sin umuna ay nadoble ay gedwan di kali. Kaman dana:

kalaba-laba
katukdo-tukdo
kakali-kali
kapika-pika
kabato-bato

Mo manrugi si patinig din poon di kali ya sin nadoble ay gedwan di kali. Kaman dana:

9 | GAMIT NG GITLING

sang bantas na maraming gamit ang gitling (-). Naririto ang ilang gamit ng naturang bantas sa Wikang Kankanaëy:

9.1. Sa Inuulit na Salita. Ang pangngalan ay binubuo ng tatlo o higit pang pantig, ulitin ang unang dalawang pantig at dagdagan ng unlaping ka-. Halimbawa:

kabësa-bësaang

kaipu-ipugaw

karepu-repulyo

kaliga-ligao

kapidi-pidit

Kung may unlapi, isinasama ito sa unang bahaging inuulit. Halimbawa:

kalaba-laba

katukdo-tukdo

kakali-kali

kapika-pika

kabato-bato

Ang salitang-ugat ay nagsisimula sa patinig at sa naulit na unang pantig. Halimbawa:

man-am-ammëng
man-ay-ayam
man-ut-uto
man-am-amës
man-ug-uga

9.2. Sin Panangisian si Katinig ya Patinig. Mo un- unudën din man- uno pan- din poon di kali ay manrugi si patinig, usarën di gulit ay mangisian sin pangtapi sin rugi ya poon di kali. Kaman dana:

man-inom
man -ësëk
man-uwas
pan-ublaan
pan-ilaan

9.3. Sin Un-nudën di ponema –i. Usaren din ponema –I sin rugin di ngadan di ili ay napuan. Sina’y ët isian di gulit. Kaman dana:

i-Kibungan
i-Buguias
i-Kapangan
i-Bakun
i-Mankayan

9.4. Sin Un-nuden di “na-”. Usarën din na- asi dubliën din umuna ay gëdwan di kali sin ngadan di ipugaw ta maipaila ay sisya ët natëy. Pëy-an si gulit ta maisi- an din na- sin bukod ay ngadan. Kaman dana:

man-am-ammëng
man-ay-ayam
man-ut-uto
man-am-amës
man-ug-uga

9.2. Sa Paghihiwalay ng Katinig at Patinig. Kung ang man- o pan- ay sinusundan ng salitang ugat na nagsisimula sa patinig, ginagamit ang gitling upang maihiwalay ang unlapi sa salitang ugat. Halimbawa:

man-inom
man -ësëk
man-uwas
pan-ublaan
pan-ilaan

9.3. Sa Kasunod ng ponemang -i. Ginagamit ang ponemang i sa unahan ng pangalan ng pinagmulang lugar. Ito’y inihihwalay ng gitling. Halimbawa:

i-Kibungan
i-Buguias
i-Kapangan
i-Bakun
i-Mankayan

9.4. Sa Kasunod ng “na-”. Ginagamit ang unlaping na- at inuulit ang unang pantig sa tanging ngalan ng tao upang ipahiwatig na siya’y yumao na. Gamitan ito ng gitling upang maihiwalay ang unlapi sa pangngalang

nama-Marcos
nako-Corazon
naa-Alonzo
naje- Jane
nalo- Loreto

9.5. Sin Nabulod ay Kali. Usaren di gulit sin gawan di umuna ay pantapi ya nabulod ay kali. Kaman dana:

i-text
man-facilitate
man-recite
man-drawing
man-escape

9.6. Sin Naipit ay Enggeg. Kaman dana:

madag-os
kad-am
pey-am
tun-od
nag-as

pantangi. Halimbawa:

nama-Marcos
nako-Corazon
naa-Alonzo
naje- Jane
nalo- Loreto

9.5. Sa mga Hiram na Salita. Ginagamit ang bantas na gitling sa mga salitang hiram pagkatapos ng unlapi at salitang hiram. Halimbawa:

i-text
man-facilitate
man-recite
man-drawing
man-escape

9.6. Sa mga Impit na Salita. Halimbawa:

madag-os
kad-am
pey-am
tun-od
nag-as

Ang mga Bumuo ng Ortograpiyang Kankanaëy

Rizalyn A. Guznian

Jane K. Lartec, PhD

Rhonda B. Tullay, PhD

Ricardo Ma. Duran Nolasco, PhD

Sylvia J. Rimban, EdD

Mila T. Caliging, EdD

Tito C. Bestre

Joseph L. Daganos

Edna Sabog

Herminia M. Osting

Daniel Pascaden

Delia M. Bandao

Julietta Danio

Aida Paplunot

Margarita Palasi

Francis F. Peckley

Rosita T. Dayag, EdD

Myla Malucay

Ines G. Miguel

Jenny T. Mariano

Heintjie Dominguez

Jefrey Japson

Myla Malucay

Wilfred Bagsao

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

Gusaling Watson, 1610 Kalye J. P. Laurel

1005 San Miguel, Maynila

Tel. (02) 736-2525 / 736-2524 / 736-2519

www.facebook.com/angkomisyonsawikangfilipino

komifil@kwf.gov.ph

www.kwf.gov.ph

9 786218 064034